

Ond vilje som forklaring

Af Bent Jensen

Arbejderhistorie har i nr. 4/2004 offentliggjort en artikel af Curt Sørensen, som foregiver at være en omtale eller anmeldelse af min bog *GULAG og Glemsel. Ruslands tragedie og Vestens hukommelsestab i det 20. århundrede* (Gyldendal 2002 og 2003). Artiklen er på ikke mindre end 14 siders tekst efterfulgt af en fire sider lang litteraturfortegnelse. Man skulle tro, at mindre kunne have gjort det.

Men der er ikke tale om en anmeldelse. Curt Sørensen besværer sig end ikke med at fortælle læserne, hvad der er min bogs sigte, hvad bogen indeholder, hvilke kilder og hvilken faglitteratur bogen bygger på, eller hvad der er bogens hovedkonklusioner. I stedet bebrejder han mig side op og side ned, at jeg *ikke* har behandlet 117 andre emner, spørgsmål og teorier, hvilket ville have krævet en helt anden bog med et helt andet sigte. Jeg gør udtrykkeligt opmærksom på, at jeg *ikke* har villet skrive en bred Ruslandshistorie. Derfor nytter det ikke noget, at Curt Sørensen nærmest manisk bebrejder mig, at jeg ikke har gjort det, og at jeg ikke har gjort dit og heller ikke dat. Da han selv mener at være så godt inde i sagerne, burde han jo selv skrive en sådan bred fremstilling baseret på den nyeste og bedste forskning inklusive den russiske. Det er han imidlertid ikke i stand til.

Men ikke nok med det. Selv i de tilfælde, hvor Curt Sørensen refererer mig for et synspunkt med eller uden angivelse af sidetal, tilskriver han mig opfattelser og argumenter, som jeg ikke har fremsat. Han bebrejder mig flere

gange, at jeg er insinuerende, men han fremsætter selv artiklen igennem den ene insinuerende og udokumenterede påstand efter den anden om mig og mine påståede motiver. Gang på gang påstår Curt Sørensen således, at jeg fortier, fortrænger, ikke omtaler dette og hint osv., fordi det angiveligt ikke passer ind i min forudfattede mening.

I det hele taget har jeg sjældent læst en artikel, der foregiver at være akademisk, men som indeholder så mange gentagelser, unøjagtigheder og løse påstande – ja, manglende evne til at læse indenad. Og som i tilgift er blind for egne selvmodsigelser. Det er faktisk en imponerende ophobning af falske påstande, der er indeholdt i Curt Sørensens artikel.

Som indledning vil jeg tillade mig kort at præsentere min bog, da Curt Sørensen som nævnt ikke har gjort det. *GULAG og Glemsels* sigte er at belyse den næsten ufattelige tragedie, som Rusland blev udsat for i det 20. århundrede, da en fanatisk politisk bevægelse – bolsjevikkerne – erobrede magten og benyttede landet og folket som forsøgsobjekt for et marxistisk inspireret eksperiment. Jeg har ønsket at skildre denne tragedie og de forbrydelser, som forvoldte tragedien, så konkret og så kildenært som muligt.

Det materiale, jeg bygger på, er først og fremmest den omfattende dokumentation af det kommunistiske regimes likvidering af millioner af uskyldige mennesker, som russiske forskere har frembragt i årene efter kommunismens sammenbrud. Det er et materiale, som stort set kun findes på russisk, og som de fleste – inklusive Curt Sørensen – derfor er afskåret fra at kunne be-

nytte. Denne vældige dokumentation har stort set ikke præget den offentlige bevidsthed og kun i ringe grad historieskrivningen uden for Rusland.

Curt Sørensen læser kun engelsksproget litteratur plus lidt dansk. Han følger tilsyneladende ikke med i, hvad der foregår i tysk- og fransksproget forskning. Og den russiske forskning er som nævnt lukket land for ham. Kun en håndfuld af de nævnte bøger, som jeg alle kender, bygger på det nye russiske kildemateriale, som er blevet tilgængeligt efter Sovjetunionens sammenbrud. I stedet hænger han fast i gamle "teorier", der var på mode for 30-40 år siden, om bolsjevikkerne som repræsentant for befolkningsflertallet, om stalinismen som "modernisering", om "social dynamik" og "strukturer" som forklaring på noget, der var affødt af konkrete, politiske beslutninger. Han hænger også fast i klicheen om den moderate Lenin og den slemme Stalin.

Kernestykket i min bog drejer sig om en dokumentation af de uhyrlige forbrydelser og tilhørende tragedier. Den er i høj grad skrevet i sympati med ofrene og set fra ofrenes perspektiv, ikke – som det traditionelt gøres – fra magthavernes perspektiv. Dernæst gør bogen rede for, hvilken viden man havde samtidig med, at rædslerne udspillede sig. Og jeg beskriver forskellige årsager til, at de folkemord, som bolsjevikkerne forøvede, er gået i glemmebogen. Alt dokumenteres med konkret, autentisk materiale, som ikke tidligere har været kendt. Endelig diskuterer jeg de to store totalitære ideologiske bevægelser i Europa i det 20. århundrede, bolsjevismen og nazismen. Jeg understreger her, at de trods mange forskelle havde

åbenbare lighedspunkter. Begge var manisk optaget af at skabe et rent og sundt folkelegeme, hvilket forudsatte brændemærkning, udgrænsning og likvidering af "urene" befolkningsgrupper. Begge var anti-demokratiske, voldelige og fyldt af had til de liberale, åbne retsstat, som skulle likvideres og erstattes med organiske étpartistater.

Curt Sørensen interesserer sig uhyre meget for noget, han kalder "teorier". Jeg interesserer mig for den konkrete, historiske virkelighed. Og jeg er i modsætning til Curt Sørensen ikke interesseret i at redde Karl Marx og dennes katastrofale ideologi. Det er formentlig her, tampen brænder. Gang på gang skriver Curt Sørensen nærmest besværgende, at Karl Marx' ideologi intet har at gøre med det, bolsjevikkerne under Lenins og Stalins ledelse foretog sig i Rusland. Et mærkeligt synspunkt. Lenin, Stalin og bolsjevikkerne var jo dog marxister af en slags. Det passer ikke, at jeg postulerer en "direkte kontinuitet mellem Marx og bolsjevismens faktiske styre i Rusland". Det er noget ganske andet, jeg skriver. Curt Sørensen har stort besvær med at læse indenad og referere loyalt.

Det passer heller ikke, at jeg bruger "ondskab" som forklaring; at jeg opererer med en hovedtese om ondskabens pludselige nedslag i et ellers problemløst samfund, eller om en ond ideologi som årsag til revolutionen og hele den efterfølgende udvikling. Faktisk er det en af de historikere, som Curt Sørensen beundrer, der opererer med ondskab som forklaring. Curt Sørensen citerer ham oven i købet selv for, at "Stalin var et ondt menneske." Det er i tilslutning hertil morsomt at se, at Curt Sørensen be-

tegner stalinismen som noget enestående, ja ligefrem et spring i udviklingen. Det er dette enestående, der skal forklares. Her er Curt Sørensen meget tæt på at ville forklare udviklingen i Sovjetunionen i 1930'erne med ondskabens nedslag i historien i form af den slemme Stalin.

Det er ikke Ruslands "udvikling", men bolsjevikernes *handling*, jeg har beskrevet. Som man vil se, hvis man læser min bog, diskuterer jeg indledningsvis, hvilken rolle henholdsvis marxismen og den russiske politiske kultur har spillet for bolsjevikkerne. Og jeg konkluderer, at bolsjevikkerne både var påvirket af Marx' forestillinger og af den voldelige, revolutionære tradition blandt radikale, russiske intellektuelle.

Lenin var som de andre ledende bolsjevikker meget optaget af Marx. De anså den tyske ideolog for deres læremester. De var marxister, men altså *russiske* marxister. Hvis man skal tro Curt Sørensen, spillede Marx ingen som helst rolle for Lenin & Co. Det er lige ved, at bolsjevikkerne heller ikke selv spillede nogen rolle i alt det, der skete i Rusland efter deres magtovertagelse i 1917. Nærmest uden at ville det, blev de bragt til magten af masserne. Derpå blev de desværre nødt til at føre borgerkrig, fordi de hvide generaler ikke ville lade dem være i fred. Og siden hen er det "social dynamik" og "modernisering" og andet, der ifølge Curt Sørensen er afgørende. Det er, som om det marxistiske regime slet intet betød. Men krigen mod befolkningen, tvangskollektivering, terroren osv. lavede jo ikke sig selv. Den blev faktisk konkret besluttet og dirigeret af nogle magthavere.

Ifølge Curt Sørensen kan Marx ikke have noget som helst at gøre med den politik, de russiske marxister førte ud i livet efter 1917. Marx var nemlig imod statslig ejendomsret. Jeg og andre troede, at han var imod den private ejendomsret. Det var jo den, han udnævnte til roden til alt ondt. Og hele kommunismens idé kunne ifølge Marx sammenfattes i én sætning: afskaffelse af den private ejendomsret. Hvordan kan alle marxister i og uden for Rusland dog i den grad have misforstået den stakkels Marx? Var det også en misforståelse, når alle danske marxistiske partier har haft afskaffelse af privat ejendomsret til og nationalisering af produktionsmidlerne og planøkonomi på programmet?

Lenin havde tilsyneladende heller intet at gøre med bestræbelserne på at indføre socialisme i Rusland. Det var altså helt tilfældigt, når Lenin, Bukharin og de andre (f.eks. i *Kommunismens ABC* i 1919) ligesom deres læremester Marx ønskede produktionsmidlerne nationaliseret og produktionen organiseret ifølge en statslig plan osv.?

Hverken jeg eller andre har naturligvis påstået, at Stalin helt alene gennemførte masseordene. Denne dumme kliché har man nu måttet høre på i 40 år. I det hele taget er det trættende at skulle blive ved med at læse den slags nonsens om den såkaldte totalitarismeteor. Tværtimod beskriver jeg indgående, hvor stor en organisation og hvor mange mennesker der skulle til for at indfange, transportere, bevogte, afhøre og likvidere de mange millioner ofre for regimets politik.

Curt Sørensen bebrejder mig, at jeg tilslører, ignorerer og tilsværter, insinuerer, postulerer og

fortolker vilkårligt, viger uden om temaer og udvælger ensidigt. Ikke så lidt må man sige – og alt med det formål at få det hele til at passe med mine forudfattede, forkerte og forkastelige meninger. Fin form for argumentation! Oven i det hele lader Curt Sørensen forstå, at jeg er indskrænket og uvidende, og at jeg ikke som Curt Sørensen kender den internationale diskussion om dette og hint.

Ak ja. Godt at vi har den store forsker Curt Sørensen til at sætte tingene på plads.

*Bent Jensen, professor,
dr.phil.*

*Center for Russiske og
Østeuropæiske Studier
Syddansk Universitet*

Om kommunismens religiøsitet

Af Ernst Dahl

Kommunismen og nazismen betragtes som det 20. århundredes to store ideologier. Begge hævdede de at være en verdensanskuelse, og begge var de officielle ideologi for en statsledelse, der var ansvarlig for masseudryddelse af mennesker i et omfang, der i dag virker ufatteligt. Men mens nazismen var et rent tysk fænomen, der kun inspirerede meget små grupper i andre lande, så var kommunismen en verdensbevægelse. Stort set alle lande havde et kommunistisk parti, ofte med betydelig tilslutning. Og kommunismen havde, også i modsætning til nazismen, tilslutning internationalt fra mange intellektuelle, videnskabsfolk og kunstnere, åndsarbejdere hvis uddannelse og beskæftigelse forudsætter evnen til

kritisk analyse. Alle disse intellektuelle sympatisører af Sovjetstaten må have kunnet se det manglende demokrati, den groteske persondyrkelse af Stalin og de uhyrlige processer i Moskva, hvor hele den gamle garde af bolsjevikker blev dømt og henrettet som spioner og sabotører.

Hvorfor fastholdt så mange støtten til Sovjet? Bent Jensen har kaldt kommunismen for en erstatningsreligion (Jensen 2002, 198ff.). Samme tanke følger Morten Thing i sin forskning i kommunistiske intellektuelle (Thing 1993 bd. 2, 993ff.); dem forstår vi ikke uden inddragelse af det religiøse aspekt. Historikeren Mikkel Thrane Lassen går i *Arbejderhistorie* nr. 4/2004 skridtet videre og mener, at religionshistoriens begreber kan anvendes på arbejderbevægelsen og især på den kommunistiske bevægelse. Det gælder begreber som *eskato-logi* (læren om de sidste ting), *messianisme* (messiasforventning, forventningen om en kommende frelser), *parusi* (nærforventning, forestillingen om at gudsriget står umiddelbart foran sin realisation). Forventningen om socialismens komme i kraft af Sovjetunionen er af samme art som de religiøst troendes forventning om gudsrigets komme.

Denne form for analyse rejser mange ubesvarede spørgsmål. Det teologiske og religionshistoriske begrebsapparat udgår jo fra et centralbegreb, Gud, som er det uforståelige og det uforklarlige. De teologiske videnskaber handler netop om menneskers forhold til det uforståelige, hvordan de har fortolket det og omgædet det. Hvis den kommunistiske bevægelse skal analyseres med teologiske begreber må der tilsvar-ende

være noget principielt uforklarligt i denne bevægelse, og hvad er det? Hvad er det i den kommunistiske bevægelse, der principielt ikke kan forklares rationelt?

Morten Thing har beskrevet religiøsitet som en oplevelsesdimension, der ikke er forbeholdt de troende (Thing 1994). Den religiøse oplevelse er i sin grundform oplevelsen af at gå ud over sig selv. Senere i samme artikel sammenfattes det: "at den religiøse oplevelse ikke udspringer fra en guddom, men er en oplevelse, som også ikke-religiøse kender. Dens grundform er overskridelsen af subjektet."

Denne overskriden af den enkeltes oplevelse af sig selv som enkeltindivid kan ske i vidt forskellige sammenhænge, både i kirken og ved et politisk møde. Morten Thing inddrager den franske filosof Georges Bataille, som mener, at mennesket umiddelbart oplever diskontinuitet i tilværelsen, men at der findes oplevelser, hvor den enkelte ophæver diskontinuiteten ved en "gåen op i" noget, man respekterer. Bataille nævner den seksuelle orgasme som eksempel på en overskridende oplevelse. "Pointen er her, at religiøsiteten er erotisk, og at kærligheden til gud altså skal forstås bogstaveligt" (Thing 1994). Morten Thing tilslutter sig tilsyneladende Batailles opfattelse.

Jeg er ikke i tvivl om, at denne oplevelse af at overskride sin egen individualitet og identificere sig med en større sag findes. Det er et psykologisk fænomen og kan som sådant bearbejdes af psykologien som videnskab. Der findes utvivlsomt massepsykologiske fænomener, dvs. hvor en større gruppe overtales af en politisk taler eller af

en bevægelse med tvivlsomme argumenter og dramatisk iscenesættelse. Men der må jo være grunde til, at nogle meninger i en given situation opnår større tilslutning end andre. Den menneskelige psykes funktionsmåde kan ikke forklare, hvorfor nogle bliver kommunister, andre bliver socialdemokrater, nazister eller kristne. Ej heller hvorfor religionerne har særlig stor udbredelse i visse geografiske områder. Og dermed heller ikke, hvorfor den kommunistiske bevægelse udfoldede sig, som den gjorde, for senere at miste tilslutning. Det må forklares med henvisning til samfundsmæssige tilstande.

Det viser sig ved nærmere eftersyn, at forsøget på at tillægge den kommunistiske bevægelse en religiøs dimension kun kan gennemføres ved at strække fænomenet religiøsitet helt urimeligt. Morten Thing omdefinerer begrebet religiøsitet for at tilpasse det til sit formål! Morten Thing indfører begrebet "dennesidig tro" (Thing 1996, 127). Det er jo en ret markant udvidelse af begrebet religiøsitet, der normalt anvendes til at betegne troen på en overnaturlig kraft. Ved at tale om dennesidig tro får stort set enhver anvendelse af udsagnsordet "at tro" et religiøst indhold, hvorved det bliver intetsigende. Det bliver helt tydeligt, når man ser, hvordan Morten Thing bruger ordet "tro".

Morten Thing konstaterer, at selv om socialismen har bygget på en rationelt argumenteret opfattelse af samfundet, så kunne den dog ikke garantere en bestemt fremtid, altså "måtte man tro på de forestillinger om fremtiden, som den fremlagde. Socialister måtte i hvert fald tro disse prognoser var rationelle. De

måtte tro, at optimismen med hensyn til den grænseløse rigdomsophobning og den grænseløse beherskelse af naturen var realistiske prognoser. Det ved vi i dag var tro, for fremskridtet kan ikke længere tænkes som grænseløs rigdomsvækst" (Thing 1996, 127).

Forestillingen om det grænseløse fremskridt regner Morten Thing for "tro", eftersom vi nu har set, at naturen sætter nogle grænser. Men denne tro på det grænseløse fremskridt er jo ikke begrænset til det politiske liv, den findes også blandt videnskabsfolk. Ikke mindst naturvidenskaben og de tekniske videnskaber har befordret den uhæmmede fremskridtstro. Har alle disse naturvidenskabelige forskere været drevet af religiøse følelser?

Morten Thing mener, at forventninger om fremtiden ikke kan være rationelle, eftersom fremtiden jo ikke foreligger empirisk og ikke kan forudsiges 100 procent. Det er forkert. Forventninger om fremtiden kan være rationelle, når de bygger på den præmis, at vi aldrig kan være fuldstændig sikre på, hvordan fremtiden vil forme sig. Det handler om sandsynligheder. Det rationelle ligger i forpligtelsen til at drage logiske altså ikke selvmodsigende konklusioner af foreliggende kendsgerninger.

Kommunisterne var jo stensikre på socialismens komme! Ja, men enhver politisk ideologi forener kendsgerninger, moral og vision. Når en person siger: Jeg tror på socialismen! Så er det reelt lig med at sige: Jeg ønsker et samfund med større social lighed, med mere retfærdighed, og jeg anser det for muligt. Den politiske ideologi kan diskuteres rationelt, om end diskussionen

bliver mere sammensat end vækstdiskussionen.

Den kommunistiske bevægelse søgte at give sin ideologi, marxismen-leninismen, ekstra overbevisningskraft ved at overbetone det videnskabelige element, altså det naturvidenskabelige element. Samtidig med, at denne såkaldt videnskabelige ideologi ikke – som andre videnskaber – kunne udsættes for kritisk tænkning. Da den videnskabelige ideologi hverken kunne behandles som ren ideologi eller ren videnskab måtte der være en helt speciel procedure for dens udvikling. Det kunne ske gennem "de store teoretikere".

Teorien hævdedes bevist i kraft af Oktoberrevolutionens sejr.

Nu er det jo ikke sådan, at en kendsgerning giver sig selv. Den skal betragtes indenfor en overordnet forståelsesramme eller teori. Den amerikanske videnskabsteoretiker Thomas Kuhn prægede ordet paradigme, som er den overordnede tilgang til et emne, som forskere benytter sig af (Kuhn 1995). Det er i kraft af paradigmet, en forsker definerer sit forskningsfelt og dermed de data, der kan accepteres som hørende til forskningsfeltet. Kendsgerninger, der ikke kan fortolkes indenfor paradigmet, bidrager ikke til forskningen og er altså uinteressante.

Fleere paradigmer kan kæmpe om indflydelsen i en videnskab, men som regel vil et være dominerende og retningsgivende for opbygningen af de videnskabelige institutioner. Et paradigme vil dominere, så længe det kan præstere forklaringer, der bidrager til forståelsen af forskningsfeltet. I princippet kan et paradigme eksistere uendeligt, da det jo selv definerer sand viden og hele tiden kan argumentere for at

afvise alt, hvad der ikke kan placeres indenfor forståelsesrammen. Men mængden af afviste kendsgerninger kan efterhånden få et omfang, hvor de begynder at udgøre et særligt (ikke anerkendt) forskningsfelt, som tiltrækker sine egne forskere. Dermed opstår der spændinger indenfor den pågældende videnskab.

Kuhn går så vidt som til at hævde, at først når de etablerede forskere er gået i graven eller sendt på pension, kan et oppositionelt paradigme sejre. Videnskabsfolk, der har forsket 30-40 år i lyset af et paradigme, kan simpelthen ikke bære at skifte over til et nyt. Om det lige præcis foregår på den måde, Kuhn beskriver, er ikke så afgørende i denne sammenhæng. Det afgørende er, at rationel argumentation altid foregår indenfor en overordnet betragtningssmåde, der definerer, hvad en kendsgerning og et gyldigt argument er. Den kommunistiske bevægelses forståelse af verden har været en form for politisk-ideologisk paradigme.

Kommunisternes grundlæggende forklaringsmodel var i kortform: Ejendomsretten til produktionsmidlerne er bestemmende for hele samfundets opbygning. Da arbejderklassen har interesse i kollektiv ejendomsret, vil alt andet i et samfund med kollektiv ejendomsret til produktionsmidlerne også være i arbejderklassens interesse. Hvis der i et socialistisk samfund findes træk, der ikke umiddelbart kan udledes af den kollektive ejendomsret f.eks. personkult og et-parti styre, må det skyldes særlige omstændigheder, der vil forsvinde med produktivkræfternes fortsatte udvikling.

Der blev ikke skelnet mellem

den universelle teori, marxismen, og dens anvendelse i den konkrete lokalitet. Sovjetmarxismen postulerede, at alle samfund skulle gennemløbe samme udvikling. Derfor kunne Sovjet være ideal for danske kommunister.

Det indgik også i det kommunistiske paradigme, at klassekampen er international. Kapitalisterne konkurrerer indbyrdes men står sammen om at bekæmpe socialismen. Kommunisternes internationale bevægelse var svaret på kapitalens internationale samarbejde. Benhård klassekamp fordrede jerndisciplin af kommunisterne. Som redaktør Martin Nielsen sagde i sin tale til DKP's centralkomité før den afgørende kongres i november 1958: Vi har ansvaret for vores frontafsnit! (Nielsen 1973, 144).

Ikke-angrebspagten mellem Sovjetunionen og Tyskland i 1939 var hård kost for mange kommunister. Den måtte jo indebære, at Stalin søgte at drage fordel af Hitlers krigsplaner, ja måske endda ville deltage i dem. På et aktivmøde i DKP gav partiformanden Aksel Larsen en redegørelse for baggrunden for pagten og fik åbenbart ikke overbevist alle. For et medlem af centralkomitéen, fagforeningsforkvinde Inger Gamburg, gik på talerstolen og sagde: "Ja, det var naturligvis en god forklaring, du gav dér, Aksel Larsen. Men mig sagde den nu ikke ret meget. Men det gør heller ikke noget, for i enhver revolutionær bevægelses historie vil der være perioder, hvor vi må nøjes med at tro på Sovjetunionen og dens hensigter uden at forstå dem med det samme. Og jeg har aldrig haft grund til at fortryde det." Dette udlægges af Mikkel Thraene Lassen som udtryk for kom-

munisternes religiøsitet, fordi den pågældende kommunist bruger ordene "at tro på" (Larsen 2004, 15).

Inger Gamburg siger her, at partiformandens forklaringer ikke virker overbevisende, men hun kan ikke "med det samme" finde en bedre forklaring, og derfor accepterer hun pagten. Gamburg bruger ordet "tro" i den dagligdags sprogbrug, hvor det betyder det samme som "jeg antager".

Vi er alle ude for tilfælde, hvor en politiker giver en forklaring, som vi ikke umiddelbart kan kontrollere, men hvor vi vælger at acceptere den. Det gør vi med de informationer, vi råder over. Men vi er straks parate til at ændre opfattelse, hvis nye oplysninger sætter spørgsmålstegn ved den først givne forklaring.

Hvad så med de kommunister, der ignorerede åbenlyse kendsgerninger? Jeg er ikke tankeløser, men jeg mindes en udtalelse af partisekretær i DKP, Ib Nør-lund, der engang sagde: Vi skal ikke give de reaktionære kort på hånden! Med andre ord, hvis

man indrømmer alvorlige mangler i Sovjetunionen, smuldrer kritikken af kapitalismen. Det vil svække kommunisternes arbejde i Danmark, og hvor ender man så? Nogle kommunister endte i Socialdemokratiet. Hvorfor ikke anlægge denne vinkel på kommunisternes holdning til Sovjet?

Jeg kan ikke se, at det kan bidrage til forståelsen af kommunisternes politik og praksis at sige: Inger Gamburg accepterer Aksel Larsens forklaring, fordi hun har et psykisk behov for at "gå ud over sig selv" og identificere sig med en stor sag. Det slører fuldstændigt den politiske og samfundsmæssige analyse.

Den kommunistiske bevægelse kan ses som udtryk for problemer af mere almen karakter for socialistiske bevægelser. Hvis vi fortsat skal gå ud fra, at en forandring af samfundet i mere lig-hedspræget retning må ske på grundlag af politiske programmer, der kan gøres til genstand for rationel argumentation og debat, er det vigtigt at historiske erfaringer bearbejdes med samme rationelle metode. Ellers kan vi

ikke bruge erfaringerne til nu-tidig politisk praksis.

Ernst Dahl er cand.mag. i historie og filosofi

Litteratur

- Jensen, Bent (2002): *Stalinismens fascination og danske venstreintellektuelle*. Lindhardt og Ringhof. Første udgave 1984.
- Kuhn, Thomas (1995): *Videnskabens revolutioner*. København. Første engelske udgave 1962.
- Nielsen, Martin (1973): *Kommunisternes Kapital: Artikler og taler*, udvalgt og red. af Poul Thomsen. Forlaget Melbyhus, s. 143-157.
- Thing, Morten (1993): *Kommunismens kultur. DKP og de intellektuelle 1918-1960*. Tiderne Skifter.
- Thing, Morten (1994): "Gud, Benito og Mao", *Giraffen* nr. 14, april 1994, s. 24-25.
- Thing, Morten (1996): "Politik og religion. Martin Andersen Nexø 1869-1954", i *Portrætter af 10 kommunister*, s. 126-41. Tiderne skifter.
- Thrane Lassen, Mikkel (2004): "Kommunismens religiøse kerne", *Arbejderhistorie* nr. 4/2004, s. 3-22.